

MADUN EĞLENEBİLİR Mİ? ANTİK AKDENİZ UYGARLIKLARINDA EĞLENCENİN GÜÇ EŞİTSİZLİKLERİYLE İLİŞKİSİ

Sibel Fügen VAROL
İstanbul Topkapı Üniversitesi, Türkiye
sibelfuganvarol@topkapi.edu.tr
https://orcid.org/0000-0003-3234-2518

<i>Atıf</i>	Varol, S. F. (2023). Madun Eğlenebilir Mi? Antik Akdeniz Uygarlıklarında Eğlencenin Güç Eşitsizlikleriyle İlişkisi. The Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 13 (4), 1123-1141.

ÖZ

Bir toplumda farklı kesimlerin deneyimlediği eğlence biçimleri ve eğlenen-eğlendiren tarafların kimler olduğu o toplumdaki güç eşitsizliklerinin yansımasıdır. Bu varsayım, çalışma kapsamında, Antik Mısır, Yunan ve Roma uygarlıkları ekseninde incelenmiş ve bu uygarlıklardaki güç eşitsizliklerinin dezavantajlı taraflarının diğer kesimlerin deneyimlediği eğlence süreçlerinden önemli ölçüde dışlandığı tespit edilmiştir. İncelenen üç uygarlık arasında cinsiyet eşitsizliğinin en keskin yaşandığı Antik Yunan toplumu kadınların eğlence aktivitelerinden dışlanmayı da en ağır yaşadığı uygarlık olmuştur. Roma toplumunda ise köle, kadın, engelli, yaşlı gibi her türden dezavantajlı, yani madun kesimin arenada acımasızca öldürüldüğü eğlence biçimleri deneyimlenmiştir. Tribünlerin Roma toplumundaki hiyerarşiye uygun olarak düzenlendiği amfiteatrolarda gerçekleşen bu eğlence türüne Roma halkının gösterdiği büyük ilgi eğlencenin kitleselleşmesine ve giderek toplumsal hayatın tümünü kaplayacak kadar yaygınlaşmasına yol açmıştır. Antik Mısır'da cinsiyet ve sınıf eşitsizlikleri diğer iki uygarlık kadar keskin olmamakla birlikte yine de eğlenenlerin güç sahipleri, eğlenenlere hizmet edenlerin ise güç ilişkilerinin kadınlar ve köleler gibi dezavantajlı tarafları olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitlere ulaşan çalışmanın çıkış noktası, gündelik hayatta kapladığı alanı giderek artıran eğlence süreçlerinde yaşanan güç eşitsizliklerinin tarihin farklı dönemlerinde nasıl deneyimlendiğini anlamaya çalışmak olmuştur. İkincil kaynaklar kullanılarak derleme yöntemiyle hazırlanan çalışma kapsamında günümüz eğlence uygulamalarındaki güç eşitsizliklerini tarihin farklı dönemleriyle karşılaştırma imkânı sağlayacak bilgi birikimine katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğlence, Boş Zaman Etkinlikleri, Güç Eşitsizlikleri, Madun, Antik Uygarlıklar.

CAN SUBALTERN ENTERTAIN THEMSELVES? THE RELATIONSHIP BETWEEN ENTERTAINMENT AND POWER INEQUALITIES IN ANCIENT MEDITERRANEAN CIVILIZATIONS

ABSTRACT

The entertainment forms experienced by different layers of a society and who entertains whom are the reflection of the power inequalities in that society. This assumption is examined here in ancient Egypt, Greek and Rome. The altern groups of these civilizations have been found to be excluded from the entertainment activities experienced by the advantageous groups of the power inequalities of each society. Ancient Greece where the gender inequalities were experienced most severely among these three societies was also the society of which the women experienced exclusion from entertainment activities most heavily. Ancient Rome experienced highly cruel entertainment activities which included the killing of the disadvantaged groups such as slaves, women, disabled and old people in amphitheatres.

The great interest shown by the Roman people to this type of entertainment, which took place in amphitheatres, where the tribunes were arranged in accordance with the hierarchy of Roman society, led to the massification of entertainment and its expansion to cover the entire social life. Although the gender and class inequalities in Ancient Egypt were not as severe as the other two civilizations, the disadvantaged groups of the power inequalities, namely women and slaves were still the party who entertained the entertaining advantageous groups of the same. The starting point of the article is an attempt to understand how the power inequalities in entertainment practices, which gradually increase the place they occupy in our lives, were experienced in different periods of history. This review article prepared by using secondary resources aims to contribute to the accumulated knowledge that may allow comparing the power inequalities in today's entertainment practices with different periods of history.

Keywords: *Entertainment, Leisure Activities, Power Inequalities, Subaltern, Ancient Civilizations.*

GİRİŞ

Madun* eğlenebilir mi? Bütün insanların eşit olduğunun söylem düzeyinde bile olsa kabul edildiği günümüz insanı için bu soru gereksiz olabilir. Fakat geçmişte, el emeğiyle yaşayan insanların eğlence ve diğer boş zaman etkinliklerine layık olmadığı düşünülüyor zaman ve coğrafyalar olmuştur. Bu zaman ve coğrafyalarda sanat, eğlence, tefekkür gibi boş zaman etkinlikleri yalnızca başkasının emeğiyle geçinen elit kesimlerin hakkı olarak görülmüştür. Söz konusu bakış açısı, herkes gibi içinde yaşadığı toplumun ürünü olan Aristo ve Platon gibi önemli düşünürler tarafından da dile getirilmiştir (örneğin bkz. Sylvester, 1999: 11; Bouwer ve Van Leeuwen, 2017: 17). Dahası, bu önemli düşünürlerin yaşadığı dönemde, yani yaklaşık 2500 yıl öncesinde kölelik ve diğer ilkel sömürü biçimleri doğal bir durum olarak görülmüş ve insanların vahşi hayvanların önüne atıldığı gladyatörlük uygulamaları yaşanmıştır. Bu düşünce ve uygulamalar binlerce yıl öncesinde kalmışsa da bir toplumdaki güç eşitsizliklerinin eğlence ve diğer boş zaman etkinliklerindeki yansımalarını göstermesi açısından anlamlı tarihsel örnekler olmaya devam etmektedir.

Farklı toplumsal kesimlerin farklı haklara sahip olması güç ilişkilerini sorgulamayı gerektirir. Bu çalışma kapsamında sorgulanan güç ilişkileri eğlence ve diğer boş zaman etkinliklerinde yaşanan eşitsizliklerdir. Çalışmanın önermesi, insanların boş zamanlarını nasıl geçirdiği ve nasıl eğlendiğinin kişisel tercihlere dayalı olmadığı, toplumdaki güç eşitsizlikleri temelinde şekillendiğidir. Bu önermeden yola çıkarak, çalışma kapsamında, Antik Akdeniz uygarlıklarında yaşanan eğlence ve diğer boş zaman etkinliklerindeki güç ilişkileri ele alınmıştır. Antik çağda insanların eğlence biçimlerini belirleyen güç eşitsizlikleri günümüz eğlence uygulamalarında eğlenenlerle eğlendirenler arasındaki eşitsizliklerle karşılaştırma imkânı vermesi nedeniyle anlamlıdır. Antik Akdeniz uygarlıkları ise insanlık tarihinin en eski ve en uzun ömürlü uygarlıklarından biri olan Antik Mısır, uygarlığın beşiği olarak kabul edilen Antik Yunan ve kitlesel eğlencenin en acımasız uygulamalarından biri olan gladyatörlüğün yaşandığı Antik Roma toplumlarını içermesi nedeniyle seçilmiştir. Çalışmada cevaplanmaya çalışılan soru, antik çağ toplumlarında güç sahibi olmayan, Gayatri C. Spivak'ın (2010) deyiimiyle "madun" kesimlerin eğlence etkinliklerindeki konumunun ne olduğudur. Bu soru, farklı toplumsal kesimlerin deneyimlediği eğlence biçimleri ve bu eğlence biçimlerindeki eğlenen-eğlendiren taraflar tespit edilerek cevaplanmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda, ikincil kaynaklardan derleme yöntemiyle hazırlanan çalışma kapsamında, öncelikle, eğlence ve boş zaman kavramları açıklanacak, ardından, Antik Mısır, Yunan ve Roma toplumlarında hâkim güç eşitsizlikleri ve eğlence uygulamaları ele alınacaktır. Çalışmanın çıkış noktası, eğlence süreçlerinde yaşanan güç eşitsizliklerinin tarihin farklı dönemlerinde nasıl deneyimlendiğini anlamaya çalışmak olmuştur. Çalışmayla ulaşılmak istenen amaç ise günümüz eğlence uygulamalarındaki güç eşitsizliklerini tarihin farklı dönemleriyle karşılaştırmaya imkân verecek bilgi birikimine katkıda bulunmaktır. Eğlencenin gündelik hayatta kapladığı alanı giderek artırması, bu alanda tarihsel karşılaştırabilme yapabileme imkânı veren akademik çalışmaları önemli kılmaktadır.

* Madun kavramını, Spivak, "Madun Konuşabilir mi?" (Can the Subaltern Speak?) başlıklı makalesinde, elit olandan farklı halk kesimleri şeklinde nitelendirmiştir.

EĞLENCE KAVRAMI

Boş zaman etkinliği, "insanların yapmak istediği, boş zamanlarında yeteneklerini ve kaynaklarını kullanarak kişisel olarak tatmin edici düzeyde yapmayı başardığı, zorlamaya dayanmayan faaliyet" (Stebbins, 2005: 350) olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre, boş zaman etkinliklerinin ayırt edici özelliği zorlama içermemesi, yani gönüllü olmasıdır. Vukan Kuic'in (1981) deyişiyle, boş zaman etkinlikleri oyun ve spor örneğinde olduğu gibi, oldukça yorucu da olabilir. (438-9). Fakat gönüllü olduğu için çalışma kapsamına girmez. Öyleyse, bir boş zaman etkinliği o etkinlikten gönüllü olarak yararlananları içerirken aynı etkinlikte görev alanları içermez. Eğlence ise "kişinin dikkatini gündelik hayattan farklı yöne çeken ve yalnızca zevk almak amacıyla yapılan oyunlu bir aktivite" (Stromberg, 2009: 7) şeklinde tanımlanmaktadır. "Boş zaman etkinliklerinin bir parçası" (Cohen-Gewerc ve Stebbins, 2013: 38) olarak kabul edilebilecek eğlence televizyon seyretmek, müzik dinlemek, kitap okumak gibi pasif ya da oyun oynamak gibi aktif bir şekilde gerçekleşebilir (Stebbins, 2013: 407). Eğlence de bir boş zaman etkinliği olarak gönüllülük temelinde deneyimlenir. Aynı zamanda keyif verir. Keyif vermediği zaman eğlence niteliğini kaybeder. Dolayısıyla, hedonik bir temele sahiptir. Eğlenceyle boş zaman etkinlikleri arasındaki bu kavramsal ayrıma rağmen, bu çalışmada, eğlence kavramı "rahatlamak amacıyla iş dışında gönüllü olarak yapılan aktiviteleri" işaret etmek üzere, dolayısıyla boş zaman etkinliklerini de içerecek şekilde kullanılacaktır.

Eğlencenin bütün zamanlarda insan yaşamının ayrılmaz bir parçası olduğunu söylemek mümkündür. Daha Neolitik dönemde bile eğlence amaçlı rekabet oyunlarının varlığı tespit edilmiştir (Spracklen, 2011: 38). Kimi zaman halk dansları, festivaller, hikâye anlatımları şeklinde yaşanan eğlence, zaman içinde teknoloji bağımlı bir gelişme göstermişse de değişmeyen şey, insanların bütün zamanlarda eğlenceden hoşlandığı ve "hakkında yeterli bilgiye sahip olunan kültürlerin tümünün belli eğlence biçimlerine sahip olduğudur" (Bryant ve Miron, 2008: 549).

Eğlencenin tarihinin insanlıkla yaşıt olduğu bilinse de eğlence deneyiminin yaşanma şekli zamana ve yere bağlı olarak farklılaşmış, bu farklılık ise Benjamin K. Hunnicutt'ın ifadesiyle "toplumsal, kültürel, dini, siyasi, ekonomik ve teknolojik değişimi ve farklılıkları yansıtmıştır" (2006: 55). Güç ilişkilerinin zaman ve coğrafyaya bağlı olarak değişip farklılaşması da kendini toplumda hâkim eğlence biçimlerinde göstermektedir. Eğlenceyi kimin nasıl yaşadığının tespiti toplumdaki güç eşitsizliklerini yansıtmaması açısından anlamlıdır. Zira, eğlence, eğlenenlerin boş zamana ve çoğu kez belli bir ekonomik güce sahip olmasını gerektirir. Eğlenecek ekonomik gücü ve boş zamanı olmayanlar birçok eğlence faaliyetine eğlenen değil, eğlendiren olarak katılabilmıştır. Çünkü, Paul Weiss'in dediği gibi, "eğlence yalnızca eğlenceye katılanları değil, çalışarak eğlenceyi mümkün kılanları da gerektirir" (aktaran Jewell, 1997: 40). Bu yüzden, antik çağlardan bu yana eğlence süreçlerinde eğlenenler toplumun egemenleri, eğlendirenler ise toplumun dezavantajlı, yani madun kesimleri olmuştur.

Antik Mısır Toplumunda Güç Eşitsizlikleri

İnsanlık tarihinin en eski ve en uzun süreli uygarlıklarından biri olan Antik Mısır uygarlığı, Batı Afrika kıyılarından modern Fas ve Cezayir ülkelerine, Libya üzerinden Kızıldeniz kıyılarına kadar uzanan büyük çöl coğrafyasının bir parçasını oluşturmuştur (Chadwick, 2005: 128). Antik Mısır dönemi, alt ve üst Mısır'ın birleştiği MÖ 3100 yılından ülkenin Romalıların kontrolüne girdiği MÖ 30 yılına kadarlık süreyi kapsamaktadır (Christensen, 2005: 7, 12).

Antik Mısır, diğer Ön Asya krallıkları gibi mutlak bir krallıktır. Yönetimin başında mutlak güç olarak firavun yer almıştır (Sivas, 2011: 131). Ülkenin toplumsal yapısı da diğer antik uygarlıklarda olduğu gibi oldukça tabakalaşmış durumdadır. En güçlü kişi firavundur. Onu kraliyet ailesi içinden atanan vezir takip etmiştir. Vezirden sonraki en güçlü kesimi oluşturan rahip ve soylular ise kullanılabilir arazilerin yüzde 80-90'ına sahiptir. Kâtiplik veya yazıcılık prestijli bir üst sınıf mesleğidir. Orta Krallık döneminde eğitilmiş erkekler kamu hizmetine kabul edilmeye ve erkek memur yetiştirmek üzere okullar açılmaya başlanmıştır. Toplumun en kalabalık kesimi, nüfusun yüzde 80 veya 90'ını oluşturan çiftçiler ve

zanaatkarlar, en alt kesimi ise nüfusun yüzde 10-15'ini oluşturan kölelerdir (Frood, 2010: 476; Lockard, 2011: 56; Ruiz, 2001: 83-4).

Toplumsal hiyerarşinin en alt basamağını köleler oluşturmuştur. Köle kaynaklarından biri borçlulardır. Birçok insan borcunu ödemek için kendini köle olarak satmıştır. Kölelik aynı zamanda suçluları cezalandırma aracı olarak kullanılmıştır. Bazı köleler de yabancı köle tüccarları tarafından Mısır'a ithal edilmiştir. Fakat Antik Mısır tarihi boyunca en yaygın köle kaynağı savaş esirleri olmuştur. Bu yüzden, Mısır'ın ilk yıllarında kölelik yoktur. Ancak, Mısır, çevresindeki toprakları fethetmeye başlayınca savaş esirleri köle olmuş, köle veya serflerden doğan çocuklar da ebeveynlerinin sosyal statüsünü miras almıştır (Amstutz, 2015: 38; Bleiberg, 2002: 100; Thompson, 2020: 122; Tyldesley, 1994).

Diğer taraftan, Stephen E. Thompson'a (2020) göre, Antik Mısır'da kölelik tartışmalı bir konudur (s. 119). Zira, Don Nardo'nun (2015) ifadesiyle, buradaki kölelerin konumu Antik Roma'daki ve İç Savaş öncesi Amerika'daki kölelerden çok farklıdır. O toplumlardaki kölelerin hiçbir yasal hakkı olmamış, mülk sahibi olmaları, özgür kişilerle evlenmeleri yasaklanmış, sahipleri tarafından istismar edilmeleri, hatta öldürülmeleri ya çok az sorun yaratmış ya da hiç yaratmamıştır (s. 38-9). Patricia D. Netzley'in deyişiyle, Antik Mısır'da ise kölelerin onları istismardan koruyan belli kişisel ve yasal hakları olmuştur. Örneğin, bu toplumun köleleri toprak sahibi olabilmiş, mülklerinin yeterince kârlı olduğu durumda hizmetçi tuttıkları bile görülmüştür (2003: 173). Dahası, özgür insanlar dâhil istedikleri kişiyle evlenebilmişlerdir (Nardo, 2015: 39). Toplumun bir üyesi olarak hareket etmek, başkalarının borçlarına kefil olmak, mahkemelerde efendileri aleyhine bile olsa tanıklık etmek, dava açmak, sözleşme yapmak da kölelerin sahip olduğu haklar arasındadır. Dahası, yaptıkları iş sadece el emeğiyle sınırlı kalmamış, asker bile olabilmişlerdir. Sahipleri tarafından evlat edinildikleri ve sahiplerinin aile üyeleriyle evlendikleri durumlar da yaşanmıştır (Thompson, 2020: 122-3).

Antik Mısır'daki kölelik şartları dünya tarihindeki diğer kölelerin şartlarından daha iyi olsa da köleler hâlâ kendi toplumlarının en alt tabakasını oluşturmuştur (Thompson, 2020: 123). Özellikle Greko-Romen egemenliğindeki dönemde kölelerin durumu daha da kötüleşmiştir (Bierbrier, 2008: 221). Ancak köleler arasında da her zaman daha avantajlı konumda bulunanlar olmuştur. Örneğin, John A. Wilson'a göre, ev köleleri yerli Mısırlı köylülerden çok daha iyi yaşamıştır (1951: 187). Zenginlerin kişisel köleleri de daha avantajlı, hatta çoğu kez küçük köylülerden daha iyi bir hayat sürmüştür (Christensen, 2005: 75). Küçük köylüler, Barbara Mertz'e göre, teknik olarak özgür olsa da gerçekte bir serften fazlası değildir. Piramitler ve diğer binalar için taş taşıyıp Mısır'ın düşmanlarıyla mücadele etmedikleri zamanlarda, devlete ve üstlerine karşı sayısız yükümlülüğü yerine getirmek zorunda kalmış, uyanık saatlerinin çoğunu tarlalarda çalışarak geçirmişlerdir (2008).

Mısır'da dezavantajlı konumda bulunan toplumsal kesimlerden biri de kadınlardır. Genellikle ikincil konumda bulunan kadınlar günümüz geleneksel toplumlarında olduğu gibi, eski Mısır'da da her şeyden önce eş, anne ve evinin hanımıdır. Çocuk bakımı, yiyecek hazırlama, hasır ev eşyalarının imalatı, kumaş dokuma ve alışveriş gibi roller büyük ölçüde kadınlara ayrılmış, güç ve prestij getiren işler ise kadınlara kapalı tutulmuştur. İstisna olarak Mısır'ı yöneten az sayıda kraliçe olmuşsa da bu kadınların yaptığı aslında bir çocuk krala naiplikten öteye gitmemiştir. Aynı bakış açısıyla, kadınlara genellikle okuma yazma öğretilmemiştir. Aslında, eski Mısırlıların hem erkek hem de kadınlarının çoğu okuma yazma bilmemektedir. Her iki cinsiyetten kaçının okuyup yazabildiğini belirlemek imkânsızdır. Ancak tüm geleneksel toplumlarda olduğu gibi okuryazar kadınların erkeklerden daha az olduğu kesindir (Netzley, 2009: 311; Smith, 2010; Watterson, 1991: 35; Watts, 1998: 9).

Diğer taraftan, uygulamadaki bu rol farklılaşmasına rağmen, Antik Mısır, kadınların eski dünyanın çoğu yerinden daha iyi durumda olduğu bir ülkedir. Bu toplumda kadınlar kendileriyle aynı sosyal sınıftan erkeklerle en azından yasal seviyede eşittir. Tarım alanlarında, fırınlarda, tahıl ambarlarında ve bira fabrikalarında erkeklerle birlikte çalışmış, kendi başına hareket edebilmiş, kendi davranışlarından sorumlu olmuş, kamusal alanda tek başına dolaşabilmiştir. Peçe takmaları kanunen zorunlu

tutulmamıştır. Kendilerine kötü davrandığı takdirde kocasını boşama ve sonra yeniden evlenme özgürlükleri, mülk sahibi olma, sahip olduğu mülkleri satma, sözleşme yapma, dava açma, mahkemelerde tanıklık veya jüri üyeliği yapma hakları da olmuştur. Ancak bu haklar bütün eski Mısır kadınları arasında eşit yaşanmamıştır. Örneğin, yoksul Mısırlı kadınların ne boş zaman lüksü ne de kendilerini güzelleştirmek için vakitleri olmuştur. Bunun yerine, bütün zamanlarını un yapmak için mısır öğütme, kumaş dokumak ve çocuk bakmak gibi yorucu işlerde harcamışlardır. Ailenin erkeklerine bağımlılıkları zengin kadınlara nazaran daha fazladır (Bleiberg, 2002: 88; Graves-Brown, 2010: 9; Smith, 2010; Watts, 1998: 9).

Antik Mısır Toplumunda Eğlence

Eski Mısır toplumu hakkındaki bilgilerin çoğu mezar duvarlarına çizilmiş veya kazınmış yazı ve şekillerden elde edilmiştir (Valbelle, 1995: 7) (Bkz. Şekil 1). George Hart'a (2000) göre, mezar duvarlarındaki parti görselleri, papirüslerdeki şarkılar ve müzik aletleri müzik ve eğlencenin eski Mısırlılar için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Sahip oldukları gelenekler arasında binlerce insanın flüt, arp ve kastanyetlerden yayılan müzikle eğlendiği ve çok fazla şarabın içildiği büyük halk festivalleri vardır (s. 50). Yine mezar duvarlarındaki resimler ve diğer kanıtlar Mısırlıların çeşitli spor ve oyunla uğraşan aktif insanlar olduğunu ortaya koymaktadır (David, 2014: 187).

Şekil 1. Mısır'da, MÖ 1400'lü yıllara ait Şeyh Abd al-Qurnah mezar resminden bir detay (Hollar, 2012).

Diğer taraftan, eski Mısırlıların günlük faaliyetleri ait oldukları sosyal sınıfa bağlıdır. Üst sınıflar eğlenmek için flüt, arp, lavta ve tefle çalınan müzikleri dinlemiş, masa oyunları oynamış, bir şeyler okumuş, balık tutmuş, avlanmış ve ziyafet vermiştir. Ziyafetlerde bol miktarda yiyecek, bira ve şarap tüketilmiş, şarkıcı, müzisyen, dansçı, akrobat ve hokkabazlar misafirleri eğlendirmiştir. Ziyafetlerin gerçekleştirildiği odalardaki oturma düzeni hiyerarşiktir. En önemli misafirler ev sahibine en yakın sandalyelere, daha önemsiz olanlar taburelere, en önemsizler ise yerdeki minderlere oturtulmuştur (Bleiberg, 2002: 160; Bradley, 2014: 35; Brewer, 2005: 166-8; Hunt, 2009: 53).

Üst sınıftan antik Mısırlıların misafirlerine verdiği ziyafetleri mümkün kılan ilk unsur ev sahibinin ekonomik gücü olsa da misafirlere hizmet edip onları eğlendirenler alt sınıftan insanlardır. Hizmetkârlar, misafirlerin başına güzel kokular sürmekten çiçek kolye, parfüm, tatlı şarap gibi ikramlar sunmaya kadar çeşitli görevleri yerine getirmiştir. Hem ziyafet sırasında hem de sonrasında misafirler, özellikle Yeni Krallık'ta neredeyse tamamı kadın olan müzisyen, dansçı ve akrobatlar tarafından eğlendirilmiştir. Dansçılar genellikle hizmetçiler, köleler ve cücelerdir. Yeni Krallık'ta profesyonel dansçı kızlar hizmet vermeye başlamıştır. Dansçı kızlar ya tümünden ya da büyük ölçüde çıplaktır (David, 2003: 372; Kassing, 2017: 78; Netzley, 2009: 97; Ruiz, 2001: 59; Watterson, 1991: 136). Dolayısıyla, alt sınıflar üst sınıfların eğlenmesini mümkün kılarken alt sınıf kadınlarının aynı zamanda eğlence nesnesi olarak hizmet ettiğini söylemek mümkündür.

Festivaller de Antik Mısırlılar için eğlence kaynağıdır. İki binden fazla tanrı ve tanrıçanın bulunduğu bir toplumda festival için hemen her zaman bir bahane bulunmuştur. Yeme, içme, tanrılara adak, dans, müzik ve akrobasi gösterileri gibi çeşitli eğlence biçimlerini içeren bu özel günlerde rahipler yiyecek, bira ve şarap dağıtmış, bedava yiyecek içecekler ise özellikle yoksul Mısırlılar tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Casson, 1969: 79; Christensen, 2005: 64; Netzley, 2009: 116; Smith, 2010).

Hem alt hem de üst sınıf Antik Mısırlıların popüler boş zaman etkinliklerinden biri de yüzme olmuştur. Bu spor dalı için Nil nehrinin uzun kıyıları kullanılmıştır. Ancak, soyluların kullanımı için saraylarda yüzme havuzları yapıldığı da bilinmektedir. Yazıtlar Antik Mısırlıların yüzme sporunun yanı sıra güreş, okçuluk, cirit atma ve uzun mesafe koşuları gibi çeşitli spor faaliyetlerini de deneyimlediğini göstermiştir. Örneğin, alt sınıftan erkeklerin güreş ve tahta kılıçlarla eskrim yapmaktan hoşlandığı bilinmektedir. Yalnızca kadın oyuncularla oynanan top oyunlarının bulunduğu da arkeolojik olarak kanıtlanmıştır. Örneğin, Saqqara lahitlerinde tasvir edilen hentbol sporu dört kadın tarafından oynanmıştır (Bleiberg, 2002; Brewer, 2005: 166; Christensen, 2005; Hunt, 2009: 52; Schneider, 2013; Smith, 2010). Bu bilgiler, boş zamanı olan eski Mısırlı kadınların spor yapmasının önünde toplumsal engeller olmadığını ortaya koymaktadır.

Köylerdeki işçi ve köylülerin günlük yaşamı ve boş zamanları ise diğerlerinden çok farklıdır. Kadınlar, çok sayıda çocuğa bakmanın yanı sıra, iplik eğirmek, kumaş dokumak, dikmek, mısır öğütmek, su taşımak ve çamaşır yıkamak zorundadır. Köylüler çok çalışmış, fakat bira içerek, balık tutarak, kayıkla gezerek ve flüt çalarak rahatladıkları da tespit edilmiştir (Bradley, 2014: 36; Brewer, 2005).

Antik Yunan Toplumunda Güç Eşitsizlikleri

Antik Yunanların tarihsel, kültürel ve modern anlamda ataları Minos (MÖ 2700-1500) ve Miken (MÖ 1900-1100) uygarlıklarıdır. Minos uygarlığı Girit adasında, Mikenler ise anakara Yunanistan'da ortaya çıkmıştır. Miken uygarlığı en eski Yunan kültürü olarak kabul edilmektedir. Dor kavimlerinin istilası sonucunda Mikenlerin MÖ 1100'de çöküşünden MÖ 800'e kadar geçen süre Antik Yunanlar için karanlık çağ olarak adlandırılmıştır. Karanlık çağ sonrasındaki dönemler ise Antik Yunan toplumunun Arkaik (MÖ 800-490), Klasik (MÖ 490-323) ve Helenistik (MÖ 490-30) dönemleri olarak kabul edilmektedir. MÖ 30'da Romalıların ülkeyi ele geçirmesiyle birlikte Antik Yunan döneminin sona erdiği düşünülmektedir (Chrisp, 2006; Lovano, 2019: xviii, 551; Nelson ve Nelson, 2005; Weaver, 2015).

Antik Yunanlar genelde tek kültür olarak bilirse de antik Yunanistan hiçbir zaman birleşik bir ülke olmamış, 1500 kadar bağımsız şehir devletinden meydana gelmiştir. Antik Yunan halkının kültürünü etkili kılan şey bilimi, felsefeyi, tiyatroyu ve siyaseti icat etmiş ve alfabeyi Avrupa'ya tanıtmış olmasıdır. Fakat daha da önemlisi, antik Yunanlar demokrasi fikrinin de mucidi olarak bilinmektedir. MÖ 508'de önce Atina'da ortaya çıkan demokrasi, Sparta dışındaki Yunan şehir devletlerine de yayılmış, ancak, 200 yıl kadar hüküm sürdüktan sonra Makedon yenilgileriyle sona ermiştir (Chrisp, 2006: 8; Hüner, 2013; Hunt, 2009; Pomeroy vd, 2004: xiii; Williams, 2009).

Diğer taraftan, bini aşkın antik Yunan şehir devletinin yüzde ikisinden küçük bir kısmında uzun vadeli ve yerel demokratik gelenekler yerleşmiştir. Diğerleri, başta Atinalılar olmak üzere yabancıların etkisiyle nispeten kısa sürelerle demokrasiyi benimsemiştir. Dolayısıyla, sıradan insanların yönetim kararlarına tam katılımı Antik Yunan toplumunda kuraldan ziyade istisna durumundadır. Dahası, Antik Yunan demokrasisi günümüzdeki demokrasi uygulamalarından oldukça farklıdır. Demokrasi sayesinde, Atinalılar oy kullanmaya ve kamu görevlerine aday olmaya hak kazanmışsa da bu haklardan sadece kayıtlı vatandaşlar yararlanabilmiş, kadınlar, yabancılar ve köleler mahrum edilmiştir. Diğer taraftan, demokrasiye getirilen sınırlılıklar Yunan şehir devletleri arasında farklılık göstermiştir. Örneğin, Atina'da en yoksul vatandaşlar bile oy kullanıp günlük siyasi tartışmalara katılabilirken Argos'ta oy kullanma hakkı sadece belli miktarda mülke sahip vatandaşlara tanınmıştır (Hunt, 2009: 70; Lovano, 2019: 565-7).

Siyasi hakların toplumun yalnızca belli kesimlerine tanınması esasen Antik Yunan'ın tabakalaşmış toplumsal yapısının bir yansımasıdır. Öncelikle, Antik Yunan toplumu bir köle ekonomisidir. Mülk sahibi sınıflar onları üretime katılma zorunluluğundan kurtaran artık değeri kölelik ve serflik gibi özgür olmayan emek biçimlerinden elde etmiştir. Atina'nın güç ve refahının en yüksek olduğu MÖ beşinci yüzyılın ortalarındaki Attika nüfusunun yarıya yakınının köle olduğu tahmin edilmektedir. Attika'daki köylülerin çoğu köle alamayacak kadar yoksul olmakla birlikte tüm yurttaş nüfusunun dörtte biri en az bir köleye sahiptir. Yirmi veya otuz köle sahibi olunması da istisnai bir durum değildir (Lovano, 2019: 183-4; Ste. Croix, 2016).

Köleler vasıflı ve vasıfsız her türlü işte çalıştırılmıştır. Özellikle, madencilik, kol ve imalat işleri, eğlence, fuhuş ve ev hizmetlerinde çalışanların ezici çoğunluğunu köleler oluşturmuştur. En kötü durumda olanlar, gümüş madenlerinde ve mermer ocaklarında çalışanlardır. Madenlerde çalışan köleler o madenlerde kullanılan araçlardan farklı görülmemiştir. Makinelerin olmadığı o dönemde, kölelere, Aristo'nun ifadesiyle, "kendiliğinden çalışan aletler" olarak bakılmıştır (Adkins ve Adkins, 2005: 447; Bonnard, 2011: 157; Garland, 2020; Freeman, 2003: 205).

Köleler tipik olarak savaşta yakalanan askerler veya fethedilen toprakların vatandaşlarıdır. Agoralarda ve pazar yerlerinde köle tüccarları tarafından bir eşya gibi alınıp satılmışlardır. Mülkiyet hakları yoktur. Evlilikleri yasal değildir. Efendilerinin onlara her türden cezayı verme hakkı vardır. Köleleri koruyan hiçbir yasa yoktur. Ciddi bir suç işlemedikleri sürece bir köleyi öldürmek yasa dışı olmakla birlikte, bir köle sahibine kölesine kötü davrandığı için herhangi bir ceza verildiği görülmemiştir. Bu yüzden, binlerce kadın ve erkek köle, efendilerinin ve müşterilerinin cinsel isteklerine hizmet etmenin aşağılanmasına katlanmıştır. Bireysel özgürlüğün değeriyle övünen bu toplumda, özgür olmayanlar oldukça aşağılayıcı bir statüye sahiptir. Ancak, teknik olarak köle olmadığı halde toprağa bağlı olarak çok düşük ücretle veya ücretsiz çalışan serfler ve helotların sahip olduğu haklar da kölelerin haklarından pek fazla değildir (Adkins ve Adkins, 2005; Bonnard, 2011: 152; Marcovitz, 2013: 12; Lovano, 2019: 184; Garland, 2020).

Antik Yunan toplumunun dezavantajlı gruplarından biri de kadınlardır. Kadınlar, Antik Yunan toplumunda ya marjinalleştirilmiş ya da kamusal hayattan dışlanmışlardır. Tipik olarak oy kullanamamış, siyasete doğrudan katılamamış, jüri üyesi olamamış, boşanma davası veya başka bir dava açamamış, mahkemelerde kendini temsil edememiş, mirasçı olamamıştır. 'Saygın' kabul edilen kadınların tek başına kamusal alana, hatta alışveriş yapmaya bile çıkması kısıtlanmıştır. Kadınlardan beklenen evi idare etmek, çocuk doğurmak, çocuklara bakmak, köleleri ve hizmetçileri yönetmek, kocasının ihtiyaçlarını karşılamak ve kumaş dokumaktır. Doğumdan ölüme kadar hapisanesi olan evinde yaşamış, evlilikte rızası aranmamış, ergenlikten hemen sonra, kendisinden muhtemelen 10-15 yaş büyük bir erkekle evlendirilmiştir. Evlenince sadece vasisi değişmiştir. Kocasının dostlarını tanımamış, onunla birlikte ziyafetlere gitmemiştir. Kocası ise ziyafetlerde dostlarıyla buluşmuş hatta ziyafetlere metreslerini götürdüğü de olmuştur. Kocası için karısı sadece bir "o'ikourema", yani "ev işleri için yaratılmış bir nesne", hizmetçi kadınların birincisidir (Bonnard, 2011: 162-5; Freeman, 2003: 209; Garland, 2020; Hunt, 2009: 42; Lovano, 2019: 311; Klingel ve Noyed, 2003; Marcovitz, 2013: 12).

Antik Yunan Toplumunda Eğlence

Eğlence deneyiminin nasıl yaşandığına ilişkin ilk detaylı bilgiler Antik Yunanlara aittir. "Boş zaman", hatta "özgürlük" kelimeleri Yunan şehir devletlerinden önceki antik dünyada nadiren kullanılmıştır. Yunan uygarlığının gelişimiyle birlikte, insanlar ilk kez boş zaman etkinliklerini net bir kültürel kategori olarak tanımlayıp kabul etmiştir (Hunnicut, 2006: 57). Daha da önemlisi, ilk kez eğlence ve sonuçları hakkında kafa yoranlar Yunanlar olmuştur. Eğlencenin ne olduğunu, yapabileceği etkileri ve kimin hangi eğlence biçimini uygulaması gerektiğini ilk kez Yunanlar söylemiştir (Zillmann, 2000: 7).

Antik Yunan şehirlerindeki boş zaman etkinlikleri de kültürlerin ortaya çıktığı bir arena sunmuştur. Bu arenada insanlar başkalarıyla bir araya gelmiş, sanat eserleri yaratmış, spor yapmış, kültürlerinin omurgasını oluşturan müzik, politika, sohbet gibi etkinlikler gerçekleştirmiştir (Hunnicut, 2006: 59). Diktatörlerin ve askeri hükümetlerin yönetiminde olduğu bir dönemde, savaş hazırlıkları sanatsal etkinliklerin önüne geçmişse de bu dönemlerde bile, şiir, şarkı ve dansta ilerlemeler yaşanmıştır (Zillmann, 2000: 6). Tüm bu eğitim ve etkinlikler sayesinde, klasik dönemde, Atinalılar etkileyici bir tarih, oyun, şiir, mektup, konuşma ve felsefe koleksiyonu bırakmıştır (Ross, 2007: 5).

Antik Yunan filozofları da boş zaman idealini kutsamış ve el emeğini yabancılara ve kölelere layık görerek küçümsemiştir (Veal, 2004: 18). Örneğin, hem Platon (MÖ 427-347) hem de Aristo (MÖ 384-322) çalışan kitleleri hor görmüştür. Platon, bu kesimlerden "kendi kendini kontrol etmeyen", "ahlaksız" ve "aşağılık" şeklinde bahsetmiş, onları "her zaman açgözlü, otlayan ve çiftleşen" sığırlara benzetmiştir. Aristo da kitlelerden "hayvanlara uygun bir hayatı tercih eden köle zevkine sahip kişiler" olarak söz etmiştir (Sylvester, 1999: 11). Platon'a göre, bu eğitimsiz ve basiretsiz çoğunluk çalışmaya devam etmeli, zorunlu işlerden kurtulan az sayıda kişi ise insanlığın amacı olan gerçeği keşfetme etkinliğine katılabilmelidir (Hunnicut, 1990: 213). Çünkü gerçeği keşfetmek için boş zaman şarttır. Boş zaman, düşünme, tefekkür, felsefe yapma ve kendini geliştirme için gereken zamandır (Bouwer ve Van Leeuwen, 2017: 16). El işleri ise en iyiye ulaşmak için gereken boş zamanı engeller, işçilerde zaten zayıf olan mükemmellik merkezine, yani ruha zarar verir (Sylvester, 1999: 8).

Aristo da Platon gibi işçilerin emeği üzerinden imtiyazlı kesimlere boş zaman fırsatı verilmesini doğal görmüştür. Aristo'ya göre, temel ihtiyaçları karşılamaya harcanan zamanın azaltılması özgür olmanın ilk şartıdır. Bu yüzden, erkek vatandaşların siyasete katılması ve boş zaman deneyimlerini yaşaması için zorunlu işlerin evdeki köle, hizmetçi ve kadınlar tarafından yapılması zorunludur. Zira, "özgür ve eşit yurttaşların ortak bir yarar için birlikte çabaladığı" kamusal alanın varlığı özel alandaki eşitsizlik ve bağımlılık ilişkilerine bağlıdır. İyi yaşam için boş zaman gereklidir. İyi yaşam mutluluğa, insanın gelişmesine ve esenliğine yol açmalıdır. Mutluluk ise erdemli davranış üzerine tefekkürdür. Tefekkür boş zamanı gerektirir. Tefekkürle geçen boş zaman, iyi yaşamın nihai amacı ve en derin mutluluğumuzdur. Çünkü tefekkür sırasında, tüm pratik kaygılardan arınır, en insani (aynı zamanda en tanrısal) yönümüzü, yani zihnimizi tam olarak ifade ederiz (Bouwer ve Van Leeuwen, 2017: 17; Ramsay, 2005: 12; Shippen, 2014: 11-31; Stebbins, 2017: 34-5).

Aristo, boş zamanla zevk ve eğlenceyi birbirinden ayırmaya özen göstermiş, boş zamanın yaşanmış deneyimin aktif olarak düşünülmesine adanması gerektiğini söylemiştir (Shippen, 2014: 29). Eğlenceye karşı tutumu ise Platon'un aksine olumludur. Eğlenceyi "bir gevşeme ve mutluluk aracı" (Duckworth, 1994: 308) olarak görmüş, hatta zekâyı geliştirdiğini düşünmüştür (Aristotle ve Janko, 1987: 183). Sanatla da barışıktır. Örneğin tiyatronun, özellikle trajedinin insanları etkileyeceğini, acıma ve korku duygularını açığa çıkaracağını, böylece "bu duygulardan tam olarak arınmaya" neden olacağını söylemiştir. *Katarsis* doktrini olarak bilinen bu yaklaşım hem elitlerin hem de halk kesimlerinin tiyatro izleyicileri olarak tiyatrodan yarar sağlayacağına işaret etmektedir (Zillmann, 2000: 7). Fakat elbette tiyatro gösterilerinin yapıldığı agoralar toplumdaki tabakalaşmaya uygun inşa edilmeli, agorada işçi sınıfının ve çalışmayan üst sınıfın oturacağı yerler birbirinden ayrı olmalıdır (Sylvester, 1999: 9)!

Görüldüğü üzere, Aristo ve Platon, boş zamanı iyi hayat idealiyle ilişkilendirmiştir. Bu ideal, aynı zamanda ekonomik, politik ve sosyal bir sistemi yansıtmıştır (Juniu, 2009: 465). Zira Antik Yunan toplumu eğlenmek için gereken boş zaman açısından katmanlı bir yapıya sahiptir. Dolf Zillmann'a (2000) göre, Aristo'nun yaşadığı dönemde, Atina'da boş zaman etkinliklerine yalnızca erkeklerin küçük bir kısmı katılabiliştir. Kadınlar, yabancılar ve köleler bu seçkin imtiyazlardan yararlanma hakkına sahip değildir (s. 8). Boş zaman da üst sınıfla ilişkilendirilmiş, bireyleri günlük işlerden kurtarmak ve entelektüel, estetik ve yurttaşlık çabalarında özgür kılmak olarak yorumlanmıştır. Köleler, kadınlar ve yoksullar seçkinlerin ihtiyaçlarına hizmet etmek için görevlendirilmiş ve boş zaman etkinliklerinden

dışlanmıştır (Juniu, 2009: 465). Diğer taraftan, imtiyazlı kesimlerin aksine, halk kesimlerinin eğlence biçimleri hakkında çok az bilgi mevcuttur (Zillmann, 2000: 6).

Klasik ve Helenistik dönemlerde (yani yaklaşık MÖ 490'dan itibaren) aristokrat Yunanların en önemli eğlence aktivitelerinden biri sempozyum adı verilen partilerdir (Bkz. Şekil 2). Eski Yunan dünyasında kadınlarla erkekler arasındaki ayrımı net bir şekilde ortaya koyan bu etkinliğe yalnızca erkekler katılmış, "saygın" kadınlar ve kız çocukları katılamamıştır. Eğlenen zengin Yunan erkeklerini eğlendirenler arasında "hetaira" adı verilen ve görevi içki içen erkeklerle dans, müzik, sohbet hizmeti vermek ve onlarla flört etmek olan genç kızlar, genellikle erkek kölelerden oluşan soytarılar, hokkabazlar, akrobatlar ve diğer hizmetliler bulunmuştur. Sempozyumun amacı, kimin katıldığına bağlı olarak ciddi felsefi tartışmalardan sarhoş eğlencelerine kadar çeşitlilik göstermiştir. Genç erkekler için bir sempozyuma girip çıkmak aristokrat topluma kabulün ilk aşaması olarak görülmüştür (Adkins ve Adkins, 2005; Freeman, 2003; Lovano, 2019).

Şekil 2. Erkek misafirlerin kanepelere uzandığı ve bir kadının misafirleri eğlendirmek için müzik aleti çaldığı bir sempozyum sahnesinin gösterildiği bir vazo deseni (Adkins ve Adkins, 2005: 456).

Özgür doğmuş kadınlara ve kölelere ise rahatlama şansı tanınmamıştır. Özgür doğan kadınların bakmakla yükümlü olduğu evleri vardır. Köleler de ancak çalışmadıkları zaman uyuyabilme şansı yakalamıştır. Kadınlar için tek sosyal rahatlama imkânı erkeklerin dışlandığı festivallerdir. Bu festivaller, kadınlara evden çıkma ve diğer kadınlarla ilişki kurma fırsatı vermiştir. Metikler (yabancılar) ve azat edilmiş köleler bile belli festivallerdeki etkinliklere katılabilmıştır. Bir hafta süren festivaller spor ve müzik yarışmaları, kurbanlar, şölenler ve geçit töreniyle önemli bir keyif kaynağı olmuştur (Garland, 2020; Hunt, 2009: 26).

Yunan kadınlar spor aktivitelerinden de dışlanmıştır. Ancak evlenmemiş genç kızlar için böyle bir kısıtlama söz konusu değildir. Homer'den Ksenophon'a kadar uzanan eski kaynaklarda, başta koşu, güreş ve yüzme olmak üzere atletizmle uğraşan evlenmemiş Yunan kızlarının varlığına ilişkin kanıtlar bulunmaktadır. Kadınlar için en önemli koşu yarışları, dört yılda bir yapılan olimpiyat oyunlarında gerçekleşmiştir. Yine de Yunan dünyasının çoğu yerinde atletizm, özellikle kamusal spor ve yarışma olarak erkek vatandaşların özel ayrıcalığı olarak kalmıştır. Dahası, Yunan topluluklarının çoğunda kadınların evlendikten sonra bu tür aktiviteleri bırakması beklenmiştir (Adkins ve Adkins, 2005: 376; Lovano, 2019: 641, 695).

Antik Yunan toplumunun diğere boş zaman etkinlikleri arasında, amfi tiyatrolarda tiyatro oyunları, agora denilen halka açık toplanma yerlerinde verilen davetler, büyük izleyici kitlelerin önünde yapılan akrobasi gösterileri, spor oyunları, hikâye anlatımları, müzik aletleri çalınması ve şarkı söylenmesi, yalnızca erkeklerin katılabildiği spor salonlarında jimnastik, top oyunları, hokey, hentbol ve basketbol benzeri oyunlar da vardır. Geç Klasik ve Helenistik zamanlarda okuryazarlığın artmasıyla birlikte özel ya da halka açık dinletilerde şiir, tarih, felsefe, biyografi eserleri dinlemek de tercih edilen aktivitelerdendir (Adkins ve Adkins, 2005; Heffern, 2008: 315; Lovano, 2019; Ross, 2007: 5; Zillmann, 2000: 6-7).

Antik dönemdeki zengin Yunanların bir boş zaman etkinliği at yarışları ve kumardır. Bu konulardaki bağımlılıkları komedi yazarları tarafından sık sık eleştirilmiştir. Ayrıca, tüm sosyal sınıflardan ve her yaşta erkek ve kadın boş zaman etkinlikleri olarak müzik aleti çalmayı, şarkı söylemeyi, dans etmeyi, pazarda veya sokak köşelerinde izleyicileri bir miktar para karşılığında eğlendiren şarkıcıları, müzisyenleri, dansçıları ve oyuncuları izlemeyi de sevmiştir (Lovano, 2019).

Antik Roma Toplumundaki Güç Eşitsizlikleri

Antik Roma, Roma şehir devletinden doğmuş bir uygarlıktır. MÖ 753'te kurulduğu kabul edilmektedir. Başlangıçta İtalyan Yarımadası'nda küçük bir tarım topluluğu olarak kurulan Antik Roma, en güçlü zamanında üç kıtaya yayılmış, Suriye'den İskoçya'ya, Atlantik Okyanusu'ndan Karadeniz'e kadar uzanan 5 milyon kilometrekarelik bir alana sahip olmuş, 60 milyonu aşkın bir nüfusu barındırmış ve yaklaşık 12 asır ayakta kalmıştır (Fagan, 1999: 1; Hamen, 2015: 11; Rose ve Allen, 2018: 30).

Antik Roma'nın yönetim biçimi sırasıyla monarşi, cumhuriyet ve imparatorluk olmuştur. MÖ 753'ten MÖ 507'ye kadar geçen monarşi döneminde yedi kral değiştiren Antik Roma'nın benimsediği ikinci yönetim biçimi cumhuriyettir. Fakat cumhuriyet dönemi modern anlamda bir demokrasi değildir. Tepede iki konsül vardır. Hâkim güç, erkek yurttaşlardan oluşan meclistir. Meclis, yargıçlık seçimlerini yapma, yasama ve savaşa girilmesine karar verme gibi yetkilere sahiptir. Gerçek güç merkezi ise Roma'nın önde gelen ailelerinin erkeklerinden oluşan senatodur. Cumhuriyet döneminde bir dizi iç savaş yaşayan Antik Roma MÖ 27'de, senatonun Octavian'a Augustus unvanı vermesinin ardından tek bir kişinin mutlak yetkisine dayalı bir imparatorluğa dönüşmüştür. MS 395'e geldiğinde Roma İmparatorluğu Doğu ve Batı Roma İmparatorlukları olarak ikiye ayrılmıştır. Batı Roma İmparatorluğu MS 476'da yıkılmış, Doğu Roma İmparatorluğu ise 1453'e kadar Bizans İmparatorluğu olarak devam etmiştir (Adkins ve Adkins, 2004: 2; Bulliet et al, 2011: 150; Fagan, 1999: 1; Nicholls, 2014: 20; Sorek, 2012).

Antik Roma oldukça tabakalı bir toplumdur. Zengini çok zengin, yoksulu da çok yoksuldur. Roma İmparatorluğu'nun erken dönemlerinde, üst sınıf, patrici adı verilen zengin ve güçlü bir azınlıktan oluşmuştur. Patricilik babadan oğula geçerek kuşaklar boyunca devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde, patriciler de senatörler ve şövalyeler olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştır. Senatoya hizmet etmek isteyen bütün erkekler prestijli senato sınıfından olmak zorundadır. Şövalye sınıfındaki patriciler savaşta veya kamu hizmetlerinde başarı göstermeleri durumunda senatörlüğe yükselebilmştir. Pleb olarak adlandırılan alt sınıf ise diğere bütün Roma vatandaşlarından oluşmuştur. Başlangıçta, pleblerin patriciler tarafından kontrol edilen yönetimlerde çok az hakkı vardır. Cumhuriyet döneminde hükümette yer alma ve meclisler üzerinden siyasi hayata katılma hakkı kazanmışlarsa da zenginlerin oyları yoksullarınkinden daha değerli kabul edilmiştir (O'Brian, 2016: 18-9).

İster patrici ister pleb olsun, Antik Roma'nın özgür yurttaşlarının ekonomisi ve yaşam tarzı kölelerin ücretsiz emeğine bağlı olmuştur. Yoksul Romalı yurttaşlar bile en az bir kölenin sahibidir. Zengin Romalıların yüzlerce hatta binlerce kölesi vardır. Kölelerin Roma nüfusunun yüzde 25'ini oluşturduğu düşünülmektedir. Çoğunluğunu savaşta ele geçen yabancıların oluşturduğu kölelerin hiçbir hakkı olmamıştır. Aileden biri olarak görülürlerse da birçoğu çok kötü muamele görmüştür. Kadın ve erkek köleler yalnızca tarlalarda ve madenlerde yıpratıcı işler yapmakla kalmamış, çocuklara ders

vermekten efendilerinin cinsel isteklerini karşılamaya kadar birçok hizmette kullanılmıştır. Diğer taraftan, yeteneklerine ve eğitimlerine bağlı olarak zanaatkar, kâtip, doktor veya öğretmen olarak çalışan köleler de olmuştur. Sıkı çalışıp para biriktirebilen köleler özgürlüklerini satın alabilmiştir. Fakat azat edilen köleler yurttaşların hak ve saygınlığına sahip olamamıştır. Örneğin, oy kullanmaları, orduya katılmaları, ibadet etmeleri veya kamuya açık oyunlarda yer almaları yasaklanmıştır (Nicholls, 2014: 38; O'Brian, 2016: 18-9).

Antik Roma toplumunun bir diğer dezavantajlı kesimi kadınlardır. Ataerkil bir toplum olan Antik Roma'da kadınların rolü ve statüsü babaları veya kocaları üzerinden tanımlanmıştır. Baba, aile içindeki her şeyin hakimidir. Çocukları üzerinde ölüm hakkından eğitim hakkına kadar her türlü hakka sahiptir. "Patria potestas" denilen bu hak ona aile içinde sonsuz bir krallık bahşetmiştir. Ailenin malları, köleleri ve idaresi tamamen babaya aittir. Evliliğin temel amacı da dünyaya, ailenin soyunu sürdürecektir erkek vârisler getirmektir. Öte yandan, diğer birçok geleneksel tarım toplumundaki kadınların konumundan farklı olarak, Romalı kadınların evlilikte belli ölçüde yasal bağımsızlığa sahip olduğu görülmektedir. Kadınlar, örneğin, kendi çeyizleri üzerinde ve boşanma konusunda kendi dönemlerine göre önemli bazı hak ve özgürlüklere sahip olmuştur. Ayrıca, mülk sahibi olabilmiş, miras alabilmiş ve vasiyet hazırlayabilmiştir. Kamusal hayata katılmalarına da Antik Yunan kadınlarından çok daha yumuşak bir tutum takınılmıştır. Romalı kadınlar kocalarıyla birlikte yemek yiyebilmiş, hatta kadın ve erkeklerin bir arada bulunduğu yemekleri ev sahibesi olarak yönetebilmiştir. Fakat yine de Antik Roma kadınları hiçbir zaman tam yurttaş sayılmamış, oy kullanma hakkına sahip olmamış ve siyasi makamlardan dışlanmıştır. Kadınların hayatın herhangi bir alanında sahip olabileceği fırsatlar da erkekler tarafından tanımlanmıştır (Anıl, 2006: 175; Freeman, 2003: 438-40; Garnsey ve Saller, 2014: 155; Nicholls, 2014: 44; Phang, 2022: 79).

Antik Roma Toplumunda Eğlence

Antik Romalıların boş zamana yaklaşımı Antik Yunanlardan farklı olmuştur. Susana Juniu'nun verdiği bilgiye göre, Antik Yunanlar boş zamanı sosyal bir statü ve yaşam biçimi olarak görürken, Romalılar üretken faaliyetlerinden arta kalan zaman olarak kabul etmiştir. Romalıların yaklaşımında iş başlı başına bir amaç, boş zaman ise çalışmayı destekleyen bir araç haline gelmiştir (2009: 466).

Antik Roma toplumuyla birlikte boş zaman etkinlikleri kitleselleşmiştir. Egemen sınıflar boş zaman etkinliklerini spor ve oyunlar aracılığıyla halkın hizmetine sunmuş, böylece kitlesel boş zaman etkinlikleri ortaya çıkmıştır (Juniu, 2009: 466). Halka yönelik kitlesel boş zaman etkinliklerinin düzenlenmesinin nedeni Dolf Zillmann'a göre, politikacıların işsiz veya kısmen işsiz huzursuz kitleleri eğlence üzerinden pasifleştirmeye çalışmasıdır. Yoksullarla zenginlerin yaşam tarzı hâlâ farklılık göstermekle birlikte, yoksullar da kitlesel eğlencelerin bir parçası olmuştur. Boş zamanları can sıkıcı olmaktan çıkarmaya çalışan eğlence organizasyonlarının miktarı zamanla artmış ve eğlence giderek Roma toplumunda hayatın tamamını kaplamıştır (2000: 7-9). Öyle ki, Cumhuriyetin sonlarına gelindiğinde kitlesel gösteri ve oyunlara ayrılan süre bir yılda 74 gün olmuştur (Potter, 1999: 208).

Roma dünyasında eğlencenin ve boş zaman etkinliklerinin önemi kendini tiyatro, amfitiyatro, hamam gibi yapıların bolluğuyla göstermiştir. Kitlesel eğlenceler için kullanılan Roma sirkinin 150.000-350.000 arası bir oturma kapasitesine sahip olduğu tahmin edilmektedir (Dvorjetski, 2007: 37). Jül Sezar zamanında 250.000 izleyicilik Circus Maximus inşa edilmiştir (Zillmann, 2000: 8). Antik çağın en büyük amfitiyatrosu olarak kabul edilen Colosseum da yine Antik Roma toplumunu eğlendirmek için yapılmıştır. Ancak tiyatro veya amfitiyatro gösterileri için oturma düzeni şehrin toplumsal yapısını yansıtmış, bu mekanlarda toplumun farklı katmanları için farklı alanlar ayrılmıştır (Dvorjetski, 2007: 41-2). Ön sıralara imparator ve yüksek memurların, onların ardından sırasıyla atlı sınıf mensuplarının, Vesta rahibelerinin ve sıradan insanların oturduğu anlaşılmaktadır. Tribünlerde en kötü yerlerin Romalı kadınlara ayrıldığı söylentisi birçok kaynak tarafından doğrulanmıştır. Bu durum kadınların ikinci sınıf muameleye tâbi tutulduklarını göstermekle birlikte, söz konusu anlayış tüm Romalı kadınlar için geçerli

değildir. Özellikle imparator eşlerinin, çocuklarının ve akrabalarının kendilerine ayrılmış özel locadan oyunları seyrettikleri bilinmektedir (Uzunaslın, 2005: 32, 42-3).

Antik Roma'da kitlelerin katılımıyla gerçekleşen üç eğlence türü tespit edilmiştir. Bunlar araba yarışları, tiyatro gösterileri ve hayvanlarla gerçekleştirilen oyunlardır (Dodge, 1999: 206). Bu üç tür arasında tiyatro sadece eğlenceye dayalı ticari bir etkinlik olarak gerçekleşmiştir (Yıldız, 2005: 429). Gladyatör dövüşleri, araba yarışları gibi şiddet ve rekabet odaklı etkinliklerin rağbet gördüğü bu dönemde, Roma tiyatrosu, eğlence isteyen halkın dikkatini çekebilmek için şiddet ve cinsellik öğeleri barındıran bir yapıya sahip olmuştur (Brockett, 2000'den aktaran Semercioğlu, 2020: 25).

Amfiteyatrolardaki ana gösteri araba yarışlarıdır. Akrobat ve palyaçolar araba yarışlarının fon unsurları olarak gösteri yapmıştır (Zillmann, 2000: 8). Ancak, Donald G. Kyle, araba yarışlarının gladyatör dövüşlerinden daha popüler olduğunu vurgulamanın gladyatör oyunlarındaki acımasızlığı örtbas etme çabası olduğuna işaret etmiştir (1998: 8). Zira, Antik Roma eğlencesini diğer antik Akdeniz uygarlıklarından ve sonraki eğlence biçimlerinden ayırt eden şey gladyatör dövüşlerinin içerdiği acımasızlık ve Roma halkının bu eğlence biçimine gösterdiği büyük ilgidir (Gladyatör dövüşlerini ve yapıldığı ortamı gösteren bir sahne için bkz. Şekil 3). Jennings Bryant ve Dorina Miron'a göre, bu ilginin kaynağı, antik dönem Akdeniz dünyasında, birincil uğraş alanının savaş olmasında ve erkek nüfusun önemli bir kısmını içermesinde aranmalıdır. Aşırı fiziksel çabanın verdiği haz ve sonunda kazanmanın, yani başkalarını öldürme ve soymanın, düşmanların mallarına el koymanın verdiği keyif, fiziksel yetenekler ve silah kullanma (yani öldürme) becerileri servet, toplumsal statü ve cinsel çekicilik sağlamış ve bu beceriler barış dönemi aktivitelere de yansımıştır (2008: 552). Başka bir deyişle, Kyle'ın ifadesiyle, savaş Romalıları şiddete alıştırmıştır. Hem gladyatör dövüşleri hem de en eski amfiteyatrolar, cumhuriyet döneminde Roma militarizmi bağlamında ortaya çıkmıştır. Şiddet içeren gösteriler imparatorluğun bölgede yayılmasını sembolize etmiştir. Hatta belki de Roma Barışı (Pax Roma) sırasında da bu kanlı sporlar savaşın yerine geçmiştir (1998: 8).

Gladyatör dövüşleri, Roma eğlence ve sporunun en ünlü simgesi olmuştur (Spracklen, 2011: 55). Roma'da kaydedilen ilk gladyatör gösterisi, MÖ 264'te Junius Brutus Pera'nın cenazesinde gerçekleşmiştir. Üç çift gladyatörün dövüştüğü bu ilk gösteriden sonraki iki yüzyıl boyunca gladyatör gösterilerinin ölçeği ve sıklığı giderek artmıştır (Dodge, 1999: 224). MÖ üçüncü ve ikinci yüzyıllarda giderek yaygınlaşmış, öyle ki MÖ 105'te Roma senatosu bu dövüşleri halkın bir eğlence aracı olarak kabul etmek zorunda kalmıştır. (Malay ve Sılay, 1991: 8).

Gladyatör gösterilerinde gladyatörler hem kendi aralarında dövüşmüş hem de hayvanlarla dövüştürülmüştür (Kavraz, 2018: 13). Dövüştürülen gladyatörler, H. Malay ve H. Sılay'ın verdiği bilgiye göre, ölüm cezasına çarptırılan kişiler, kürek mahkûmları, köleler ve kendi isteğiyle gladyatör olanlardır. Arenada ölüme mahkûm edilen kişiler, vahşi hayvanların önüne silahsız olarak atılıp yem edilmiş veya arenada kılıçla öldürülmüş yahut da ikişerli gruplar halinde arenaya çıkartılıp ölüncüye kadar dövüştürülmüştür. İki gladyatörün dövüştüğü durumda hayatta kalan son mahkûm ya cellat tarafından öldürülmüş ya da bir sonraki gösteriye kadar alıkonulmuştur. Bu dövüşlere kölelerin katılımı ise efendisinin kölesi üzerinden para kazanma isteğiyle gerçekleşmiştir (1991: 11-13).

Arenaya zorla çıkarılan bu grupların dışında gladyatör okulunda eğitim alarak kendi isteğiyle gladyatör olan kişiler de bulunmaktadır. Dahası, aralarında İmparator Commodus'un da bulunduğu bazı seçkinlerin de gladyatörlüğe heveslendikleri bilinmektedir (Malay ve Sılay, 1991: 11-13). Ancak aynı imparator, dövüş programlarını daha da acımasız hale getirmiştir. Abdurrahman Uzunaslın'ın (2005) verdiği bilgiye göre, Commodus, bir keresinde ayaklarını doğuştan ya da hastalık veya kaza sonucu kullanamayacak durumdaki erkekleri arenada toplatıp ayaklarından birbirine bağlatarak topuz darbeleriyle öldürtmüştür. Commodus'un acımasızlığının bir benzeri imparator Caligula'da görülmüştür. Caligula, gladyatör olarak hiçbir önemi bulunmayan yaşlıları ve engellileri arenalara sürdürmüştür. Aynı imparator, dövüşen tutuklu sayısının az olduğu durumlarda, tribünlerde bulunan aşağı tabakadan

birkaç kişinin seçilerek vahşi hayvanlara atılmasını emretmiştir. Giderek artan bu acımasızlık, Uzunaslan'a göre, yeni gelen her imparatorun kendinden öncekinin ününü geride bırakma isteğiyle gladyatör oyunlarını sadece suçluların, kölelerin veya profesyonel gladyatör eğitimi almış kişilerin rol aldığı bir gösteriden ziyade, içinde kadınların, çocukların ve engelli kişilerin de bulunduğu kişilerin arenaya sürülmesiyle oluşan acımasız bir eğlence organizasyonuna dönüştürmesiyle açıklanabilir (s. 41-2).

Şekil 3. Pompei amfityatrosundaki bir gladyatör dövüşünü gösteren bir duvar resmi (Toner, 2009: 117).

Antik Roma'da halka açık bir gösteri olan gladyatör dövüşleri yalnızca imparatorların acımasızlığı üzerine inşa edilmemiştir. Este Dvorjetski'nin "kurumsal terör" (2007: 44) olarak nitelendirdiği gladyatör dövüşlerini büyük bir coşkuyla izleyen kitleler de bu gösterilerin yüzyıllarca sürmesini sağlamıştır. Roma yöneticilerinin kendilerini sevdirmek için başlattığı bu oyunların devam etmesini sağlayan şey halkın ilgisidir. Kendini kitlesel eğlencelerde gürültülü bir şekilde ifade eden halk hangi gösterileri beğenip hangisini beğenmediğini de yine aynı yolla ortaya koymuştur. Hazel Dodge'un verdiği bilgiye göre, dönemin Romalı hicivcisi Juvenal, Romalı kitleleri ifade eden iki şeyin "ekmek ve sirk" olduğunu söylemiştir (1999: 205). Dahası, izleyiciler, dövüşlere para yatırdıkları için de yoğun ilgi göstermiştir. Birçok dövüşte, yenilen gladyatörün gerçekten çaba sarf ettiğine izleyicileri inandıramadığı durumda, kalabalık o gladyatörün kellesini istemiş, imparator da genellikle kalabalığın bu isteğine uyararak gladyatörün hemen öldürülmesi için işaret vermiştir (Zillmann, 2000: 8).

Diğer taraftan, Antik Roma'daki bütün eğlence etkinlikleri gladyatör oyunları kadar vahşi değildir. Örneğin, aynı anda 60.000 kişinin yer alabildiği halk hamamları da Romalıların eğlence merkezlerindedir. Erkekler ve giderek artan sayıda kadın bu termal merkezlerde her gün banyo yapmış, yüzmüş ve oradaki çeşitli etkinliklere katılmıştır. Hamamlar genellikle kütüphane, derslik, salon, spor mekânları, bahçe ve yürüyüş yolları gibi yapılarla birleştirilmiştir. Yine hamamlarda masaj, yağlama, manikür, tüy alma işlemleri yapılmış ve diğer birçok hizmet verilmiştir (Dvorjetski, 2007: 44-6; Zillmann, 2000: 8).

Antik Roma toplumunun eğlence aktivitelerinden bir diğeri zenginlerin verdiği ziyafetlerdir. Bu ziyafetlerde zenginler misafirlere üç öğün yemek vermiş, onları yıkamış ve süslemiştir. Yemeğin ardından akşam içki içerek geçirilmiş, dansçıların, hokkabazların ve akrobatların gösterileri izlenmiştir. Yemek için kullanılan mekanların oturma düzeni toplumsal ilişkileri göstermesi açısından önemli olmuştur. Dahası, bu yemeklere herkes katılamamış, hür doğmuş Romalılar kölelerle birlikte yemek

yememiştir. Kölelerin yemeğe katılımı misafirlere hizmet etmekle, yiyebildikleri şeyler ise misafirlerin artıklarıyla sınırlı tutulmuştur. Geç imparatorluk döneminde, özellikle şarap dökmek için uzun dalgalı saçları olan yakışıklı gençler tercih edilmiş ve Seneca'nın ifadesiyle, bu "şanssız çocuklar" ziyafet sonrasında "utanç verici muameleye" maruz kalmıştır. (Alcock, 2008: 20-1; Dvorjetski, 2007: 49; Zillmann, 2000: 8).

Kadınların ve çocukların akşam yemeğine katılmalarına izin verilmemiştir. Ancak, kadınlar, Yunanlıların sempozyumuna benzer "convivium" denilen ziyafetlere katılabilmiş, başka kadınlar için ziyafet verebilmiştir. Doğal olarak, bunu yapabilenler yalnızca zengin kesimlerin kadınlarıdır. Alt sınıf insanları akşamları aydınlatma çok zayıf olduğu için güneşle yatıp güneşle kalkmak zorunda kalmıştır (Alcock, 2008: 18, 23). Ancak, alt sınıfların erkeklerinin eğlence seçenekleri de kadınlardan fazladır. Bu erkekler için çok sayıda restoran, taverna ve genelev vardır. Kadınlar ise bu tür yerlerde ancak müzisyen, dansçı, garson ve fahişe olarak bulunabilmiştir (Dvorjetski, 2007: 49).

SONUÇ

Bu çalışmada, antik dünyanın üç büyük uygarlığı olan Mısır, Yunan ve Roma toplumlarındaki eğlence aktiviteleri sınıf, cinsiyet, ırk gibi değişkenler temelinde yaşanan güç eşitsizlikleri ekseninde incelenmiştir. Ulaşılan en önemli sonuçlardan biri, bu üç toplumdaki eğlence etkinliklerinin ağırlıklı olarak güç eşitsizliklerinin avantajlı tarafı lehine yaşandığıdır. Güç eşitsizliğinin dezavantajlı tarafının, yani madunların boş zaman bulduklarında yaptığı faaliyetler genellikle güç sahiplerinden farklı olmuş, çoğu durumda da madunlar güç sahiplerinin eğlenmesini sağlayan eğlendiriciler olarak hizmet etmiştir.

İncelenen antik uygarlıklardan ilki olan Antik Mısır toplumunda, zengin ve yoksulların eğlence aktivitelerinin birbirinden farklı olduğu, zenginlerin ev sahibi veya misafir olduğu ziyafetlerde alt sınıfların hizmetkâr ve eğlendiren olarak görev yaptığı, hizmetçi, köle ve cücelerin zenginleri eğlendirmek için dans ve müzik gösterisi sunduğu tespit edilmiştir. Yeni Krallık'la birlikte zenginlerin seyrettiği dansçılar tümünden veya büyük ölçüde çıplak profesyonel dansçı kızlar olmuştur. Dolayısıyla, alt sınıfların üst sınıftakileri eğlendirmek için hizmetkâr ve eğlence nesnesi olarak görev yaptığı, eğlence sürecine rahatlamak için ya da gönüllü olarak değil, görevli olarak katıldığı söylenebilir. Bedava yiyecek içecek dağıtılan festivaller ve kadınların da katılabildiği spor faaliyetleri ise alt sınıf Mısırlıların keyif aldığı eğlence aktivitelerinden olmuştur. Diğer taraftan, köylerde günlük işlerin fazlalığının özellikle köylü kadınlara rahatlayacak yeterli boş zaman bırakmadığı bilinmektedir. Bu bilgiler, Antik Mısır'da eğlence aktivitelerine keyif almak üzere gönüllü olarak katılımın hem sınıfsal hem de cinsiyet temelinde farklılık gösterdiğini, üst sınıf erkekler eğlence aktivitelerinden daha rahatlıkla yararlanırken alt sınıfların, özellikle alt sınıf kadınların ya üst sınıfları eğlendirmek için hizmet ettiğini ya da eğlenecek zaman bulamadığını ortaya koymaktadır.

İncelenen ikinci antik uygarlık demokrasinin, bilimin ve sanatın beşiği kabul edilen Antik Yunan toplumu olmuştur. Bu toplumun filozofları Aristo ve Platon boş zamanı üst sınıfların hak ettiğini düşündükleri "iyi hayat" idealiyle ilişkilendirmiştir. Üst sınıfın zihnini geliştirmesi, mutlu ve erdemli olması için elzem sayılan boş zaman el emeğiyle çalışan kesimlerin hakkı olarak görülmemiştir. Platon'un "kendi kendini kontrol etmeyen", "ahlaksız" ve "aşağılık", Aristo'nun ise "hayvanlara uygun bir hayatı tercih eden köle zevkine sahip kişiler" olarak gördüğü yabancılara, kölelere ve diğer alt sınıf insanlarına layık görülen şey ince zevklerini geliştirmesi ve kendini gerçekleştirme beklenen üst sınıfa hizmet etmek olmuştur. Bu yaklaşım, yalnızca Aristo ve Platon gibi önemli filozofların düşünceleriyle sınırlı kalmamıştır. Gündelik hayatta da boş zaman etkinliklerine yalnızca erkeklerin küçük bir kısmı katılabilmıştır. Köleler, kadınlar ve yoksullar seçkinlerin ihtiyaçlarına hizmet etmek için görevlendirilmiş ve eğlence etkinliklerinden dışlanmıştır. Üst sınıfla birlikte tiyatro gösterilerine katılmaları halinde oturdukları yerler ayrı tutulmuş, sempozyum denilen akşam partilerine ise ancak hizmetkâr ve eğlendiren taraf olarak katılabilmişlerdir. Bu partilerde, görevi içki içen erkekler dans, müzik, sohbet hizmeti vermek, onlarla flört etmek olan ve "hetaira" adı verilen genç kızlar, genellikle erkek kölelerden oluşan soytarılar, hokkabazlar, akrobatlar ve diğer hizmetliler zengin Yunan

erkeklerini eğlendirmiştir. Kadınlar ise ister üst sınıftan ister alt sınıftan olsun eğlence aktivitelerinden dışlanmışlardır. Özellikle evli Yunan kadınların kamusal alandaki varlıkları büyük ölçüde kısıtlanmıştır. Örneğin, evlenmemiş genç kızlar spor faaliyetlerine katılabilirken evlendiklerinde bu imkân da ellerinden alınmıştır. Kadınlar için tek sosyal rahatlama imkânı erkeklerin dışlandığı festivaller olmuştur. Bu festivaller sayesinde kadınlar evden çıkma ve diğer kadınlarla ilişki kurma fırsatı bulabilmiştir.

Çalışma kapsamında ele alınan son antik uygarlık olan Roma toplumuyla birlikte eğlence kitleselleşmiş ve giderek yaygınlaşarak Roma toplumunda hayatın tümünü kaplayacak bir seviyeye ulaşmıştır. Alt sınıflar amfiteyatrolarda en kötü yerlere oturtulsa da yine de eğlence faaliyetlerinden serbestçe yararlanabilmiştir. Ancak, kitlelere eğlence olarak sunulan aktiviteler tarihin en acımasız gösterilerinden birini oluşturan gladyatör dövüşlerini de içermiştir. Antik Roma'daki eğlence aktivitelerinin simgesi haline gelmiş olan gladyatörler ölüm cezasına çarptırılan kişiler, kürek mahkûmları, köleler ve kendi isteğiyle gladyatör olanlardır. Vahşi hayvanların önüne silahsız olarak atılan ölüm mahkûmları, sonuncusu ölene kadar birbiriyle dövüşürülen gladyatörler, efendisinin para kazanmak için arenaya sürdüğü köleler, arenada topuz darbeleriyle öldürülen engelliler ve yaşlılar, dövüşen gladyatör sayısı yetmeyince alt sınıfların bulunduğu tribünlerden arenaya atılan kişiler Romalı kitlelerin büyük ilgisini çeken amfiteyatro etkinliklerinde arenaya atılan kesimler olmuştur. Yine amfiteyatrolarda gladyatör oyunlarıyla rekabet edebilmek uğruna şiddet ve cinsellikle süslenmiş tiyatro oyunları ve araba yarışları da gerçekleştirilmiştir. Eski Romalıların amfiteyatro dışındaki boş zaman etkinlikleri arasında ise halk hamamları ve zenginlerin verdiği ziyafetler yer almıştır. Erkeklerin verdiği ziyafetlere kadınların ve çocukların katılmasına izin verilmemiş, köleler ise bu ziyafetlerde yalnızca misafirlerin artıklarını yiyebilmiştir. Alt sınıfın günlük iş yükü daha ağır ve eğlenme imkânları daha kısıtlı olmakla birlikte alt sınıf erkeklerini restoran, taverna ve genelevlerde müzisyen, dansçı, garson ve fahişe olarak eğlendirenler alt sınıf kadınları olmuştur.

Görüldüğü üzere, üçü de köleci ve ataerkil toplumlar olan Antik Mısır, Yunan ve Roma toplumlarının güç ilişkilerinin dezavantajlı kesimleri öncelikle köleler ve kadınlardır. Ancak küçük köylüler ve yabancılar da değişen ölçülerde olmakla birlikte bu toplumların dezavantajlı, yani madun kesimleri arasında yer almıştır. Bu kesimler toplumdaki güç eşitsizliklerine paralel olarak eğlence süreçlerinden büyük ölçüde dışlanmışlardır. İncelenen üç toplum arasında cinsiyet eşitsizliğinin en keskin yaşandığı Antik Yunan toplumu kadınların eğlence aktivitelerinden dışlanmayı da en ağır yaşadığı uygarlık olmuştur. Yöneticilerin kitleleri pasifleştirmek için eğlenceyi ön plana çıkardığı Roma toplumu ise köle, kadın, engelli, yaşlı gibi her türden dezavantajlı kesimin arenada öldürüldüğü acımasız eğlence biçimlerini deneyimlemiştir. Antik Mısır'da cinsiyet ve sınıf eşitsizlikleri diğer iki uygarlık kadar keskin olmamakla birlikte bu toplumda da yine eğlenenlerin güç sahipleri, eğlenenlere hizmet edenlerin ise güç ilişkilerinin kadınlar ve köleler gibi dezavantajlı tarafları olduğu tespit edilmiştir.

Diğer taraftan, antik dönem toplumlarını tam olarak anlamanın mümkün olup olmadığı tartışmalıdır. Bunun nedenlerinden biri, bu toplumların varlığını uzun süre devam ettirmesi ve bu süre zarfında yaşadığı toplumsal evrimi aktarmanın zorluğudur. Bu durum, çalışma kapsamında aktarılan bilgilerin ele alınan uygarlıkları tam olarak yansıtmaya iddiası taşıyamaması anlamına gelmektedir. Dahası, antik çağda okuryazarların sayısının az ve ağırlıklı olarak elit kesimden insanlar olması, ulaşılan bilgilerin antik toplumların gerçek resmini yansıtmaya iddiasını daha da zayıflatmaktadır. Çalışmanın bu sınırlılıklar dikkate alınarak değerlendirilmesi faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

Adkins, L. & Adkins, R.A. (2004). *Handbook to life in Ancient Rome*. Facts on File.

Adkins, L. & Adkins, R.A. (2005). *Handbook to life in Ancient Greece* (Gözden geçirilmiş baskı). Facts On File.

- Alcock, J. P. (2008). Ancient Rome. M. W. Adamson ve F. Segan (Ed.) *Entertaining from Ancient Rome to the Super Bowl: An encyclopedia, Volume 1: A-G* (s. 18-29) içinde. Greenwood Press.
- Amstutz, L. J. (2015). *Ancient Egypt*. Abdo Publishing.
- Anıl, Y. Ş. (2006). *Antik çağda demokrasinin doğuşu*. Kastaş.
- Aristotle & Janko, R. (1987). *Poetics I* (R. Janko, Çev.). Hackett Publishing.
- Bierbrier, M. L. (2008). *Historical dictionary of Ancient Egypt* (2. bs.). Scarecrow Press.
- Bleiberg, E. I. (2002). *World eras. Volume 5: Ancient Egypt 2615-332 B.C.E.* Gale Group.
- Bonnard, A. (2011). *Antik Yunan Uygarlığı 1: İlyada'dan Parthenon'a* (K. Kurtgözü, Çev.). Evrensel Basım Yayım.
- Bouwer, J. & Van Leeuwen, M. (2017). *Philosophy of leisure: Foundations of the good life*. Taylor and Francis.
- Bradley, P. (2014). *The ancient world transformed: Societies, personalities and historical periods from Egypt, Greece and Rome*. Cambridge University Press.
- Brewer, D. J. (2005). *Ancient Egypt: Foundations of a civilization*. Pearson Longman Press.
- Bryant, J. & Miron, D. (2008). Entertainment as media effect. J. Bryant ve D. Zillmann (Ed.), *Media effects: Advances in theory and research* (s. 549-582) içinde. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Bulliet, R. W., Crossley, P. K., Headrick, D. R., Hirsch: W., Johnson, L. L. & Northrup, D. (2011). *The earth and its peoples: A global history* (5. bs.). Wadsworth.
- Casson, L. (1969) *Ancient Egypt*. Time-Life.
- Chadwick, R. (2005). *First Civilizations: Ancient Mesopotamia and Ancient Egypt*. Equinox.
- Chrisp, P. (2006). *Ancient Greece*. Dorling Kindersley and Google.
- Christensen, W. (2005). *Empire of Ancient Egypt*. Facts On File.
- Cohen-Gewerc, E. & Stebbins, R. (2013). *Serious leisure and individuality*. McGill-Queen's University Press.
- David, R. (2003). *Handbook to life in ancient Egypt* (Gözden geçirilmiş baskı). Facts on. File, Inc.
- David, R. (2014). *Voices of Ancient Egypt: Contemporary accounts of daily life*. Greenwood Press.
- Dodge, H. (1999). Amusing the masses: Buildings for entertainment and leisure in the Roman world. D. Potter ve D. Mattingly (Ed.), *Life, death, and entertainment in the Roman Empire* (s. 205-255) içinde. University of Michigan Press.
- Dvorjetski, E. (2007). *Leisure, pleasure and healing: Spa culture and medicine in Ancient Eastern Mediterranean*. Brill Academic Publishers.

- Fagan, G. G. (1999). *The history of Ancient Rome course guidebook. Part 1*. The Teaching Company.
- Freeman, C. (2003). *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz uygarlıkları* (S. K. Angı, Çev.). Dost Kitabevi.
- Frood, E. (2010). Social structure and daily life: Pharaonic. A. B. Lloyd (Ed.). *A Companion to Ancient Egypt* (s. 469-90) içinde. Chichester.
- Garland, R. (2020). *How to survive in Ancient Greece*. Pen and Sword History.
- Garnsey, P. ve Saller, R. (2014). *The Roman Empire: Economy, society and culture* (2. bs.). Bloomsbury.
- Graves-Brown, C. (2010). *Dancing for Hathor: Women in Ancient Egypt*. Continuum.
- Hamen: E. (2015). *Ancient Rome*. Abdo Publishing.
- Hart, G. (2000). *Ancient Egypt*. Dorling Kindersley.
- Hollar, S. (Ed.). (2012). *Ancient Civilizations: Ancient Egypt*. Britannica Educational Publishing.
- Hüner, M. F. (2013). Antik Yunan demokrasisi-modern demokrasi karşılaştırması. *Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi*, 13, 183-203.
- Hunnicut, B. K. (1990). Leisure and play in Plato's teaching and philosophy of learning. *Leisure Sciences*, 12, 211-227.
- Hunnicut, B. K. (2006). The history of western leisure. C. Rojek, A. J. Veal. ve S. M. Shaw (Ed.) *A handbook of leisure studies* (s. 55-74) içinde. Palgrave Macmillan.
- Hunt, N. B. (2009). *Living in Ancient Greece*. Chelsea House Publishers.
- Jewell, D. L. (1997). *Reflections on leisure, play and recreation*. Southern Illinois University Press.
- Juniu: (2009). The transformation of leisure, *Leisure/Loisir*, 33 (2), 463-478. doi: 10.1080/14927713.2009.9651449.
- Kassing, G. (2017). *History of dance* (2. bs.). Human Kinetics.
- Kavraz, M. (2018). Colosseum. *International Journal of Social And Humanities Sciences*, 2 (1), 11-22.
- Klingel, C. & Noyed, R. B. (2003). *Ancient Greece*. Compass Point Books.
- Kuic, V. (1981). Work, leisure and culture: *The Review of Politics*, 43 (3), 436-465.
- Lockard, C. A. (2011). *Societies, networks, and transitions: A global history to 1500*. Cengage Learning.
- Lovano, M. (2019). *The world of Ancient Greece: A daily life encyclopedia*. Greenwood.
- Malay, H. & Silay, H. (1991). *Antik devirde gladyatörler*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Marcovitz, H. (2013). *Ancient Greece*. ReferencePoint.

- Mertz, B. (2008). *Red land, black land: Daily life in Ancient Egypt* (2. bs.). HarperCollins.
- Nardo, D. (2015). *Life in Ancient Egypt*. Reference Point Press.
- Nelson, E. D. & Nelson: A. (2005). *The complete idiot's guide to Ancient Greece*. Penguin Group.
- Netzley, P. T. (2003). *The Greenhaven encyclopedia series: Ancient Egypt*. Greenhaven Press.
- Nicholls, M. (2014). *30-second Ancient Rome*. Ivy Press.
- O'Brian, P. (2016). *Myths of the Ancient Romans*. Cavendish Square.
- Phang: E. (2022). *Daily life of women in Ancient Rome*. ABC-CLIO.
- Pomeroy: Burstein, B. M., Donlan, W. & Roberts, J. T. (2004). *A brief history of ancient Greece: Politics, society, and culture*. Oxford University Press.
- Potter, D. (1999). Entertainers in the Roman Empire. D. Potter ve D. J. Mattingly (Ed.), *Life, death, and entertainment in the Roman Empire* (s. 256–325) içinde. The University of Michigan Press.
- Ramsay, H. (2005). *Reclaiming leisure: Art, sport and philosophy*. Palgrave Macmillan.
- Rose, D. & Allen, R. (2018). *Ancient civilizations of the world*. Scientific e-Resources.
- Ross: (2007). *Ancient Greek entertainment*. Compass Point Books.
- Ruiz, A. (2001). *The spirit of Ancient Egypt*. Algora Pub.
- Schneider, T. (2013). *Ancient Egypt investigated: 101 important questions and intriguing answers*. (D. Lorton, Çev.). I. B. Tauris.
- Semerciöglü, B. (2020). Tarihsel gelişim sürecinde tiyatronun işlevi ve yöntemi. *Görünüm*, 8 (8), 21-33.
- Shippen, N. M. (2014). *Decolonizing Time: Work, leisure and freedom*. Palgrave Macmillan.
- Sivas, H. (2011). Eski Mısır uygarlığı. K. Köroğlu (Ed.), *Eski Mezopotamya ve Mısır tarihi* (s. 128-149) içinde. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Smith, J. (2010). *Ancient Egypt: 1000 facts*. Miles Kelly Publishing Ltd.
- Sorek: (2012). *Ancient historians: A student handbook*. Continuum.
- Spivak, G. C. (2010) Can the subaltern Speak? R. Morris (Ed.). *Can the Subaltern Speak? Reflections on the History of an Idea* (s. 21–78) içinde. Columbia University Press.
- Spracklen, K. (2011) *Constructing leisure: Historical and philosophical debates*. Palgrave Macmillan.
- Ste. Croix, G. E. M. (2016). *Antik Yunan dünyasında sınıf mücadelesi*. Yordam Kitap.
- Stebbins, R. A. (2005). Choice and experiential definitions of leisure. *Leisure Sciences*, 27, 349–52.

- Stebbins, R. A. (2017). *Leisure's legacy: Challenging the common sense view of free time*. Springer.
- Stebbins, R. A. (2013). Consumerism as shaped by the pursuit of leisure. T. Blackshaw (Ed.), *Routledge handbook of leisure studies* (s. 402-412) içinde. Routledge.
- Stromberg, P. (2009). *Caught in play: How entertainment works on you*. Stanford University Press.
- Sylvester, C. (1987). The politics of leisure, freedom and poverty. *Parks and Recreation* (January), 59-62.
- Thompson: E. (2020). *Ancient Egypt: Facts and fictions*. ABC-CLIO.
- Toner, J. (2009). *Popular Culture in Ancient Rome*. Cambridge.
- Tyldesley, J. (1994). *Daughters of Isis: Women of Ancient Egypt*. Penguin.
- Uzunaslana, A. (2005). Antik Roma'da gladyatör oyunları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 15-58.
- Valbelle, D. (1992). *Eski Mısır'da Yaşam* (C. Muhtaroglu, Çev.) İletişim Yayınları.
- Veal, A. J. (2004). A brief history of work and its relationship to leisure. J. T. Haworth ve A. J. Veal (Ed.) *Work and leisure* (s. 15-33) içinde. Routledge.
- Watterson, B. (1991). *Women in Ancient Egypt*. St. Martin's Press.
- Watts, E. W. (1998). *The Art of Ancient Egypt: A resource for educators*. The Metropolitan Museum of Art.
- Weaver. (2015). *Ancient civilizations: From beginning to end*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Williams, J. K. (2009). *Great empires of the past: Empire of Ancient Greece*. Chelsea House Publishers.
- Wilson, J. A. (1951). *The culture of Ancient Egypt*. University of Chicago.
- Yıldız, P. (2005). Sahne ve seyirci etkileşiminin tarihsel gelişiminde göstergebilimsel açıdan bir analiz. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 425-442.
- Zillmann, D. (2000). The coming of media entertainment. D. Zillmann & P. Vorderer (Ed.). *Media entertainment: The psychology of its appeal* (s. 1-19) içinde. Lawrence Erlbaum Associates.